

IZKRIVLJEN KARNEVAL

Zdi se, da je življenje tako resna stvar, da človek v njem nima veliko možnosti za igro. Vendar brez igre človeštvo ne bi moglo pre-živeti, saj mu je tako potrebna kot otroku materino mleko. Še več, človek je nenehno napredoval v igrivosti, načinih izražanja in izvajanja izvirnega igralnega elementa. Človek se v resnici najbolj odpira med igro. Rimljani so se tega zelo dobro zavedali: ljudem je treba dati kruha in iger. Človek je skozi igro čarno razpiral, a tudi zastiral, tisto otroško prirojeno spontanost, pri kateri je prišla moč ustvarjalnosti do vrhunca. Poseben pomen je človeška igrivost dobila zlasti v specifični organizirani igri, ne kakršnikoli igri (čeprav nobena igra ni nedolžna po pomenu), v veličastni igri družbe, imenovani karneval, ki naj bi že od svojih davnih začetkov najpristneje pristopil h kolektivni preobrazbi posebnega stanja duha - veselemu stanju duha.

Sama beseda *karneval* naj bi izvirala iz starolatinskega izraza *carrus navalis*, kar naj bi pomenilo *voz v obliki ladje*.¹ Iz tega pa se je razvila srednjelatinska različica *carne* (in *vale* ali *slovo od mesa* in drugi sopomenski izraz *carnem levare* ali *pustiti meso*). Vsekakor je to pojmovanje povezano z zgodovino starega Rima, kajti za časa slednjega je bil december deseti mesec, dvanajsti, zadnji pa februar, katerega ime je izšlo iz latinske besede *februa* (*februorum*), kar sicer pomeni *čistilo*. Skratka, bil je mesec očiščevalnih obredov, ki jih lahko danes primerjamo s postom in drugimi oblikami asketskega postenja, značilnimi za čas po pustu, ki v korenu besede ne nedolžno prikriva pomen *pusta*, ki v svoji neokrnjenosti pomeni *pusti* (*meso*). Postni čas naj ne bi pogojeval ne očiščevalnih obredov, ampak tudi žrtvovanje materialnega duhovnemu. To je bil čas, ko si je kolektivni duh dal duška in »svobodno« zadihal v oklepu telesa, katerega ječa je po Platonu neizprosna do smrti. Vsekakor pa je bilo karnevalsko proslavljanje stoletja poslednje izlivanje *kozmične*² energije pred prihodom »okrutnega« postnega časa, tradicionalnega obdobja abstinence kot vzdrževanja v vzdržnosti in vzdržanja samega, postenja kot zapuščanja nečesa in pokore kot pokoravanja pred simbolno kaznijo zaradi grešnosti med požrešno razbrzdanostjo.

Shirley Rowen meni, da v izvirnem pogledu izhodiščne besede ne pomenijo zgolj odpovedi prehranjevanja z mesom. To naj bi bil le površinski pomen, ki pa ne pove bistva. Slednje se razpira v realnem odrekanju vseh posvetnih radosti in užitkov pretirane čutnosti kot mesenosti v obdobju 40 dni pred veliko nočjo.³ Na filozofski ravni bi nas sklepanje o karnevalu lahko pripeljalo do nekaterih temeljnih konceptov evropske filozofije, na primer do Nietzschejevega večnega vračanja enakega: ko se koncept procesa nenehnega ustvarjanja samega sebe, uničevanja samega sebe pripenja na okvir strukture karnevalskega rojevanja mesenih užitkov, čutnega vzburjenja in seksualnega nagona. Toda ta proces ne more potekati linearno, v

neskončnost. V svoji najvišji točki, na vrhuncu ekstaze se mora po čudni, a uspešni logiki ekonomije užitka prelomiti, zlomiti: to pa lahko udejanji le tako, da se zlomi vase. Karnevalski užitek je ustavljen, »uničen« v smislu Freudove potlačitve, ki v svoji rapidalni zatrtosti požene korenine za kasnejše občasno ustvarjanje potlačenega materiala človeštva. Karneval je simptom. Je simptom človekove nezmožnosti vzdržanja v nenehni racionalni koncentraciji in asketski praktiki. Karneval je pomenil, nekoč na realni ravni, v svojem neizmernem poudarjanju mesenosti, spolnosti in mesojedstva pripravo na post - čas »pomanjkanja«, danes pa na simbolni ravni ideologijo ponavljajoče se strukture. V orisih teologije in krščanstva je karneval struktura, vpeta v klasično diado greh - kazen. Od kod ta mazohizem človeštva, ki tako rekoč hrepeni po kazni?

Beseda *karneval* se uporablja v več pomenih. Lahko označuje predpustni čas in z njim vse, kar spada k pustovanju: maskiranje, gostije, ceremonije, plese v maskah, maškarade, sprevede z vozovi - povorke in maskirane skupine - procesije ... Zgled vsej Evropi so bili karnevali italijanskih mest. Rimski karneval leta 1788 je Goetheja tako navdušil, da ga je opisal z vznesenimi besedami. V novejših časih so znani karnevali v San Remu, Firencah, Rimu, Nici, Münchnu, Kölnu ..., še bolj karneval v Benetkah, najslavnejša po eksotiki pa sta gotovo v Rio de Janeiru in Sao Paulu. Torej, karneval kot tak je nastal na območju Italije, čeprav ima svoje daljne osnove v dionizijah in sorodnih obredih, predvsem v primitivnih kultih rodnosti oziroma plodnosti. Pomenil je ljudski praznik, v katerem je šlo za pred-pustno rajanje in veseljačenje s sprevedo v maskah, petjem in plesom. Imel je funkcijo preganjanja zime in naznanjanja pomladi kot rojstva vsega novega, hkrati pa je narekoval ritem večnega obnavljanja in vzdrževanja naravnega ter kozmičnega reda, ustvarjal je navidezno začasno harmonijo materialnega in duhovnega v njunem stalnem izpodrivanju ter sodeloval pri procesu ponavljanja igre minevanja in

vračanja vsega bivajočega. Pri tem se pokaže resnična moč slovite, a pretresljive Heglove teze, da se zgodovina ponavlja. Karneval je bil čas, ki je prinašal novi čas – mistični čas, ko so ljudstva v svoji zavezanosti časnosti slavila moč pravičnega naravnega reda nad morebitnim vesoljnim kaosom in potrjevala svoj obstoj v tem krogotoku neskončnega časa. Za ljudi srednjega veka je pomenil resno igro življenja, v kateri je bilo treba nenehoma potrjevati ravno to življenje in to igro. Še več, bil je zgled za urejanje zadev vsakdanjega občutljivega posvetnega področja. Srednjeveška Evropa je celo slavila praznik norcev – *fešta stultorum*, praznik oslov in velikonočni smeh – *risus paschalis*. Prenehanje obredov bi pripeljalo do strukturnega rušenja kozmičnega ravnovesja, ki vlada med svetom in nebom. Znotraj te simbolne manifestacije je imel realno latentno funkcijo. Bernard Nežmah je zapisal: »Karnevalskih praznikov niso prirejali ljudstvu, ampak jih je ljudstvo priredilo kar samemu sebi ...« In nadaljuje: »Karneval se ne začne s slavnostnim govorom, marveč s strelom, s trobentanjem. To je znak, da vsakdo lahko nori in bedači, kolikor ga je volja, dovoljeno je vse, razen pretepa in uporabljanja nožev. Za celotno atmosfero karnevala je bila značilna ukinitve vseh hierarhičnih meja, činov in položajev in splošna familiarnost karnevalskega razpoloženja. Karneval je edini praznik, kjer se ljudstvo počuti kot gospodar, tu ni gostov, ne gledalcev in povablencev, vsi, ki pridejo, so udeleženci. Za časa karnevala se živi po zakonih karnevalske svobode. Je drugo življenje ljudstva, organizirano po principu smeha.«¹

Kaj pa je od takega s simboli, metaforami in socialnimi funkcijami nabitega karnevala ostalo danes? Brez odlašanja se nam današnji karneval kaže kot brezfunkcionalni štrcelj v zelo funkcionalno sestavljeni zgradbi družbe, normirani in hierarhizirani. Nikakršne intence nima po potrjevanju človekove eksistence, nobene povezave z nadnaravnimi silami in kozmosom. Prej je, za nekatere še edino logična, analogija na daljna primitivna plemena in rituale domorodskih ljudstev. Ostal je le bled spomin na svojega nekoč mogočnega prednika. Dejstvo je, da se je podoba in funkcija karnevala spremenila kot vse drugo. Nekoč je imel poslanstvo, resno eksistencialno poslanstvo. Danes je njegovo poslanstvo v tem, da nima pravega poslanstva, temveč je le ohranjanje zgodovinske dediščine in odsevanje potreb absurda vpričnega časa. Spremljajo ga nepogrešljivi ognjemeti kot sodobni duhovi

tehnike in fascinacije. V pristnejših in manj skomercializiranih so vzneseno prakticirali mehko obsipavanje s cvetjem, blaženo škropljenje z vodo in dišavami. Po večdnevem rajanju se konča s slovesnim sežigom in pokopom velike lutke, ki je personifikacija princa karnevala. Toda če se osredotočimo na karneval v Benetkah, je ta res nekaj posebnega, drugačnega, izvirnega: brez klišejskega sprenevedanja in cinizma. Prebivalcem Benetk je zgodovina vselej narekovala prijetno dolžnost, da so v duhu ohranjali spomin na najzgodnejše predpostne karnevale, datirane okrog leta 1094, ko so vsi pomembnejši trgi plavajočega mesta ponavadi gostili različne oblike pompa takratne meščanske aristokracije, športna tekmovanja in predstave potujočih pevcev, komedijantov in igralcev. Shirley Rowen³ zato sklepa, da se je tradicija mask in rituala maskiranja najverjetneje rodila v istem času, saj so imele maske precejšnjo socialno težo. Do vratu zadržanim aristokratom so običajno omogočile, da so se ti brez težav pomešali med navadne ljudi ali karnevalsko množico. Plemstvo se je povsem anonimno sprehajalo po ulicah in trgih. Maska kot krinka je postala učinkovito sredstvo samozasčite pred množico, pred drugimi in bogatila repertoar družabne kronike.

Karneval je v poznem srednjem veku postal na glavo postavljen svet, v katerem so tlačani lahko za nekaj dni postali fevdalci, gospodarji s temeljno iztočnico: nihče nima prav, nihče nima narobe. Shirley Rowen³ predvideva, kako je ravno ta vrtoglavost vlog vzvratno gledano bila nedvomno eden osnovnih razlogov, da se je tako dolgo obdržala popularnost beneškega karnevala. Celo danes, v demokratičnih Benetkah na pragu 21. stoletja, ljudi sili neka nezavedna želja po nadedtju maske in prevzemu nove identitete. Vendar maske v Benetkah nikoli niso izražale običajno masko, ki jo poznamo drugje. V Benetkah je maska vselej pomenila poglobiti se vase, spoznavati samega sebe, iskati lastne meje, šele nato uživati v avanturi preobrazbe (bolj osvobajajoče od Kafkine) za dan ali dva. Tradicija karnevala v Benetkah se je razvijala stoletja in pompozno cvetela, z vse bolj dovršenimi fantazijami, kostumi, potratnejšimi slovesnostmi, vstevši 15. in 16. stoletje, ko je karneval vključeval akrobate, klovne, lutkovne predstave, občasno celo divje živali iz eksotičnih krajev.

V zgodnjem 15. stoletju je postal del tradicije karnevala tudi zelo zanimiv ritual, ko so se mladi Benečani moškega spola združili v klube, ki so oblikovali program

organizacije karnevalskih dogodkov, sodelovanje različnih skupin z raznovrstnimi spektakli. Klubi so se med sabo razlikovali po različni barvi nogavic. Seveda pa ni manjkalo tudi izvirno ogrinjalo in maska. Tako je splošno nošenje mask postalo celo pravilo in obveznost. Klubski možje, ki so imeli pravzaprav nekakšno licenco beneške vlade, so se lahko prelevili v prave nadzornike karnevalskega reda. Imeli so tako veliko avtoriteto, da so lahko takoj kaznovali vsakogar, ki ni nosil maske. Žal pa je ta velika era beneškega karnevala začela zamirati že proti koncu naslednjega stoletja, ko je svet v Trentu, ustanovljen v tem severnoitalijanskem mestu, združil tedanjo katoliško cerkev v skupnem uporu zoper Luthrovo reformacijo. V naslednjih letih je stroga morala reformacije začrtala romansko katoliško področje. Kakorkoli, duh karnevala ni izginil za vedno. Karneval je ponovno oživel. A ne za dolgo. Nenaden konec je doživel 1797, ko je Napoleon Bonaparte s francosko armado podjarmil Beneško republiko. Prepovedal je vse karnevalske aktivnosti (iz razumljivih varnostnih razlogov). Tako je karneval ostal naslednjih dvesto let v globokem dremežu. Poskus oživitve se je posrečil v 50. letih 20. stoletja, ko so premožni tujci prišli v Benetke, kupili razkošen *palazzo* in

1 To latinsko sintagmo je Damjan J. Ovsec razložil takole: »Nekateri menijo, da beseda izvira pravzaprav iz latinskega *currus navalis*, ladijski voziček. Vozičke s tem imenom so uporabljali Grki v dionizijskih procesijah, nekaj podobnega so poznali pri praznovanju v čast rimske Izide. V teh vozičkih se peljali podoba in simbole božanstva, kar pozna stoletja kasneje Nemčija s svojimi lesenimi ladjami, ki so jih spremljali orgiastični plesalci, namaskiranci, transvestiti in podobno. Vse skupaj je povezano s t. im. *Narrenschiiff*, ladjo norcev, ki se pojavlja v karnevalskem času, v resnici pa je nastala tako (po antičnih virih), da so nanjo v severnjaških mestih vkrcavali blazneže, da bi se jih določeno mesto znebilo, ker ni hotelo zanje skrbeti. Nesrečni norci so tako pluli od mesta do mesta in njihovo število se je ves čas povečevalo. Kot pri Grkih pa se pojavljajo ladjice tudi v rimskih saturnalijah in lupercalijah. Gre torej za prastare predstave, ki so se kasneje na različne načine, kot je to v zgodovini značilno, preoblikovale.« (Damjan J. Ovsec: O pustu, njegovem izvoru in pomenu, Gea, št. 2, Ljubljana, 1995).

2 To pomeni: vesoljne in človeške, zunanje in notranje.

3 Shirley Rowen: *Carnival in Venice*, Harry N. Abrams, Inc. Publishers, New York, 1989.

4 Bernard Nežmah: *Karneval - ljudski praznik*, Mladina, št. 18, Ljubljana, 30. april 199.

5 Shirley Rowen, *ibidem*.

6 Shirley Rowen, *ibidem*.

porabili neznanske vsote denarja pri reorganizaciji festivala. V 70. letih iztekajočega se stoletja so bili revni gostitelji karnevala deležni najstrožje kritike Cerkve, ki ni priznavala čezmernega veseljačenja, a tudi tarča lokalnih komunistov, ki so s svojo ironijo užalili delavski razred, ker je podpiral bahave ceremonije. Toliko o zgodovinskem razvoju karnevala, ki je v 80. resnično uspešno oživil starodavno tradicijo Benetk.⁷

Beneški karneval v bistvu »po definiciji«⁸ ne ustreza samemu karnevalu. Med karnevalom v Benetkah in karnevalom kot fenomenom na splošno na eni strani in na drugi med beneškim in drugimi karnevali je bistvena razlika. Karneval naj bi bil živo utelešenje razburkanega trenutka časa in simbolno poprisotenje kolektivne norosti, ki osvobaja ravno takrat, ko je kolektivna in organizirana, brez institucionalne degradacije. Karneval se zažre v divji ritem časa, ko odpove razumska sfera. Tako zaničevana čutnost se pri tem osvobaja večtisočletnega okovja filozofije. Beneški karneval je tu izjema. Aristokratska tradicija italijanskega duha ni dovolila, da bi podobe grških dionizij vzvišenemu evropskemu umu prišle do živega. Benetke ohranjajo nekakšno prikrito racionalnost, morda celo zvijačno, premeteno spiritualnost, ki je bila očitna obramba pred simptomatično tesnobo kulturnega renesančnika, da bi zapadel animalnosti. Beneški karneval je karneval v specifičnem pomenu. Je izkrivljen karneval, ki se je najbolj oddaljil od arhaičnih form, a ravno v tej izkrivljenosti črpa vsebino za svojo avtentičnost. Benetke ne reprezentirajo tipične narave karnevala. Skrivnostnost beneške »maske«, maske v najzlahtnejšem pomenu, pritegne občudovanje in pozornost mimoidočih s strašljivo eksistencialno izpovedno estetiko. Te maske v svoji teritorialni razpršenosti med uličicami dobesedno simbolizirajo zmago človekove individualnosti, avtonomije, nečrednosti. Mar korakajoče kolone preveč namigujejo na Kantovo idejo o nedoletnosti uma? Beneška maska v svoji srhljivi prikazni pozdravlja neizmerno digniteto človeka in obstoj zgodovine. Maske dajejo vtis, da jih bučno rajanje prav nič ne zanima. Predajajo se neskončni kontemplaciji stremjenja. Razkazujejo, razodevajo, a tudi prikrivajo skrivno globino obraza, kot da bi bil ta preveč svet in skušnjavski za preprost človekov pogled. Pod krinko hlinjenja nebogljenih oči s predirljivo iskro sekajo opazovalcu pogled in dajejo občutek stalne navzočnosti ter opazovanja. Opazovalec je hitro v zadregi, saj ga pomenljiva igra oči razgaljuje do globin. Pogled mask se zdi, kot

da želi biti absoluten, kot pogled serajskega despota iz knjige Alaina Grosricharda. Če v Rio de Janeiru maske več razkrivajo kot skrivajo in kažejo tako rekoč nekaj, česar vsakdan ne bi prenesel (ritmično poplesavanje v ritmičnih sambe in salse na javnih mestih, pridih erotičnosti, seksualnost razgaljenih teles ...), pa v Benetkah klasične maske sramežljivo skrivajo veliko skrivnost krinke.⁸

La Bauta (angl. the domino, slov. domino), *Il dottore* (slov. doktor, zdravnik), klovn *Harlequin*, *Il Punchinello* (angl. hunchback, slov. grbavec), *Pierrot* ... vse te maske nekako kritično, s satiro obravnavajo stanje družbe. To je svet mask, ki so virtualno vsepovsod. So vsenavzoče. Vase zaprte, skrivnostne, sramežljive, se z izjemno zapeljivim pozibavanjem kot duhovi premikajo po mestu tisočerih mostičkov. Njih spogledovanje v igri oči ne izraža le potrebe po individualni prezentaciji figure, marveč tudi priključuje neko temeljno bolečino človeštva ob njegovi nemožnosti priti do svojega najglobljega lastnega bista in hrepenenje po simbolnem ustvarjanju, da bi človeštvo presešlo svojo grozovitost lastne resnice in rešilo večno uganko Kantovih treh velikih vprašanj: Od kod prihajamo? – Preteklost, Kdo smo? – Sedanjost, Kam gremo? – Prihodnost. Beneška maska zares dovršeno poudarja neko pristno zaskrbljenost in temeljno bednost človeka, ki ni sposoben spoznati svoje resnične resnice. V Benetkah lahko v brezizrazju bledoličnih mask pri priči začutite vso globino človekove samokritike.⁹ In ko se zagledate v pomenljive oči izza mask, vas spreleti srh in nelagodni drget po telesu, ko prodirajo skozi vas. Beneška maska sproža v opazovalcu nemir in tesnobo v strahu pred morebitnim razkritjem, da bi bil prepoznan do dna duše in razgaljen do najbolj gole resnice sestva. Skratka, gre za živo fascinacijo karnevala, ki to ni, ravno zato, ker je več kot to.

7 Shirley Rowen, ibidem (povzeto in prirejeno, poslovenil V. Kotnik).

8 Podobno ugotavlja tudi Rownova, ki meni, da je atmosfera načičkanega proslavljanja *Mardi Gras* v Rio in New Orleansu precej drugačna od Benetk. Sicer tudi slednje težko krotijo sile sodobnega sveta, ki jih spremlja sodobna tehnologija in potrošniška družba, toda karneval tam še vedno diha s sofisticirano tradicijo. Rownova razpravlja tudi o tem, kako imajo celo današnji Benečani še vedno posebej izostren občutek za umetnost, estetiko in ostajajo zvesti tradiciji preteklosti in specifični karakterizaciji osebnosti.

9 Kritika, satira, ironija, sarkazem in cinizem so skupni beneškemu karnevalu in grškim dionizijam. Cilj je bil izražanje nezadovoljstva glede družbenih razmer s prefinjeno metodo legitimnosti.